

2010. TÉL

Reneszánsz

A RENESZÁNSZ KŐFARAGÓ ZRT. MAGAZINJA

PÁR CSEPP ÉLET(KEDV):
A PARFÜMÖKRŐL

KIS MAGYAR CÍMERTAN

ZÁVADA PÁL MESÉI

FLOW: AVAGY
A MUNKA BOLDOGÍT?

✿ élet ✿ öröm ✿ művészet ✿

AZ UTOLSÓ KÖNYV

EGY ÚJRAFELFEDEZETT KINCS A MAGYAR RENESZÁNSZBÓL

Balassi Bálint utolsó, befejezetlen műve egy talányos sorsú katolikus vitairat fordítása volt. A mű eredeti szerzőjét a kiadás után nem sokkal elfogták és brutális kegyetlenséggel kivégezték. Balassi, a fordító pedig meghalt, mielőtt végzett volna munkájával. Gyóntatója, Dobokay Sándor, aki a költő halálos ágyánál is ott volt, fontosnak érezte, hogy befejezze és ki is adja ezt a könyvet. Miért fogott bele a költő a munkába? Miért folytatta a munkát a jezsuita pap? És hová lett a kézirat? Kik és miért adták ki végül? Sok nyitott kérdésre adhat választ az a több mint négyszáz éves könyvecske, amely ma Budapesten, a Reneszánszkutató Központban található, s amelynek létezéséről mindaddig csak tudósok szűk körének volt tudomása.

PRIMA RATIO.
SACRÆ LITERÆ.

CUM MVLTAE sent, qua aduersariorum
Confidentiam in causa lo-
quuntur tum nihil æquè, atque san-
ctorum M. istas Bibliorum fœ-
dissimè violata. Etenim qui postea-
quam reliquorum testium voces, &
suffragia contemserunt, eò sunt re-
ducti nihilosecùs, ut stare neque-
ant, nisi diuinis ipsis codicibus vim,
& manus intulerint: ij se profectò
declarannt extrema fortuna confli-
gere, & rebus iam desperatis ac per-
ditis experiri durissima velle, atque
ultima, a Manicheis quid causa
fuit, ut Euangelium Matthæi &
Acta refigerent Apostolica? De-
speratio. His enim voluminibus
cruciabantur, ut qui Christum ne-
gane

a Augst.
lib. 28, con-
tra Faust.
cap 2. & de
vtilit. cred.
cap 3.

A Reneszánszkutatások Posztgraduális Központjának egyik legértékesebb kincse ez a kis könyv, melynek valószínűleg köze volt Balassi Bálint utolsó művének létrejöttéhez, amely egy angol jezsuita mártír vitáinak magyarra fordítása volt.

ÁRNYÉKBÓL A FÉNYRE

A Reneszánszkutató Központ (Centre des Hautes Études de la Renaissance) az Eötvös Loránd Tudományegyetemen működik immár több mint egy évtizede Horváth Iván professzor vezetésével. A professzor szobájában található a Bibliotheca Geréziana, a központ kiemelt érdekességű könyvtára. Gerézdi Rabán irodalomtörténész gyűjteményét özvegye ajándékozta a Reneszánszkutató Központnak és a Régi Magyar Irodalom tanszéknek. A polcokon lévő könyvek között nem egy ritka és értékes példány akad, ám a gyűjtemény legbecsesebbjét egy kulcsra zárt fiók rejt.

A vékonyka könyv az ember tenyerén is elfér. Utoljára a múlt század elején látták

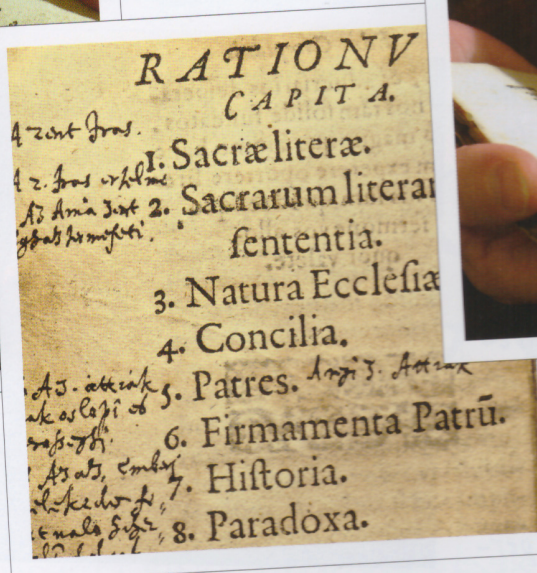
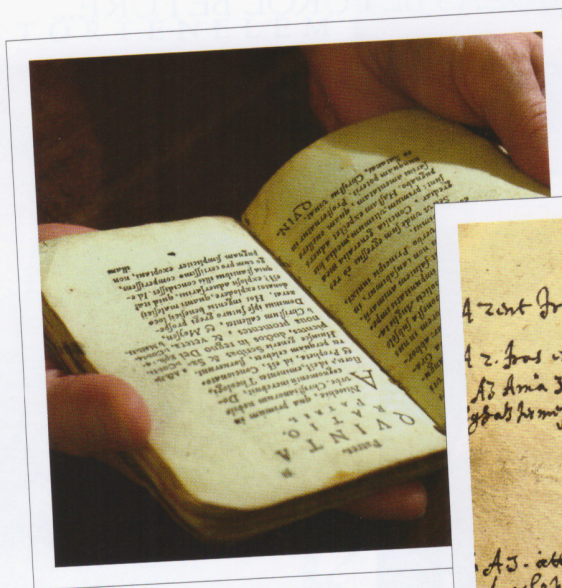
irodalomtörténészek, majd a gyöngyösi ferencesek könyvtárából szórén-szálán eltűnt. Senki nem tudja, milyen kalandos utat járt be, míg a véletlennek köszönhetően újra előbukkant. Előkerültéről mindeddig csak kevesen tudtak. A nagyközönség itt és most olvashat első alkalommal róla.

URAK KEGYE, PAPOK TERVE

A könyv egyik érdekessége szerzője, akinek már élettörténete is lebilincselően izgalmas. Edmund Campian Londonban született. Hétéves volt, amikor VIII. Henrik, az angol birodalom nőfaló ura, az anglikán egyház megalapítója meghalt. Utódja, VI. Edward idejében a

reformáció eszméi hódítottak, Tudor, más néven Vörös Mária pedig az ország katolikussá tételén fáradozott, kevés sikerrel. I. Erzsébet már újra az angol államegyházat támogatta, az pedig őt mint egyházfőt. Campian elnyerte a királynő és az udvar tetszését, és azt rebesgették, őt szemelték ki Canterbury érsekének. Úgy látszott, élete itt révbe is ér, ám Campian ekkor megingott. Bár esküt tett az angol korona egyházfőségére, ezt megbánta, ami miatt viszont elvesztette támogatóit.

Végül Európában folytatta tanulmányait, és jezsuita pap lett belőle. XIII. Gergely pápa azonban egy misszió tagjaként hamarosan visszaküldte Angliába. Kelletlenül

A könyvecskeben az egykori tulajdonosoktól származó bejegyzéseket, tollpróbákat találunk, és valaki e könyv segítségével ellenőrizte Balassi fordításának helyességét és teljességét.

utazott szülőhazájába, leveleiből kiteszik, hogy nevenségesnek találta az örökös bujkálást, álhúhákban való rejtőzködést, de maradnia kellett.

Angliában töltött utolsó két éve alatt írta meg *Decem rationes* című, a katolikus hitet védő művét, amelyet titokban ki is adtak. Az aprócska méretű könyv körül óriási botrány kerekedett. Egyik reggel négyszáz példányt találtak belőle az oxfordi Mária-templom padjain, és Campian az eset után három héttel el is fogták. Naponta kínpadra vonták, és bár többször feljánlották neki szabadságát, ha megtagadja a pápát, ő nem tett eleget a parancsnak. Végül két társával együtt brutális módon kivégezték. Akkoriban a leleplezett katolikus papokat felakasztották, majd beleiket kitepték, testüket pedig felnégyelték. Campianhoz a hóhér emberséges volt, függve hagyta a kötélén, míg meg nem fulladt, és csak ezután kezdte el a mészárlást.

A KÖNYVEKNEK IS MEGVAN A MAGUK SORSA

Abban a korban, mikor az ellenreformáció fő eszközei még nem az erőszakos tettek, hanem az érvek voltak, Campian műve a katolikus világ egyik leghatásosabb fegyverének bizonyult. A könyv 1581 és 1599 között tizenhétszer jelent meg, propaganda-kiadvány lett. A híres-hírhedt írás hazánkba is eljutott, először latin kiadásokban, majd 1606-ban napvilágot látott a magyar fordítás is. Előszavából megtudhatjuk, hogy Balassi Bálint gyóntatója, Dobokay Sándor találta a költő hagyatékában a töredékes szöveget. Azt azonban nem tudjuk, ki bízta meg a költőt a feladattal, lehetett pap, főúr, vagy akár maga Dobokay is. Balassi katolizálása talán nem csupán vallási okok miatt történt. A tizenöt éves háború jó alkalmat kínált tisztí karrierje építésére. Felelős parancsnoki helyre vágyott, talán ezért vállalta el ezt a munkát is.

Habent sua fata libelli, tartja a mondás. Ha arra vagyunk kíváncsiak, miért kezdett bele Balassi a fordításba, s milyen körülmények között, a legjobb, ha a könyvet magát kezdjük faggatni.

Bár a címlapja hiányzik, a kötetet kinyitva az egykori tulajdonosoktól származó bejegyzéseket, tollpróbákat találunk rajta. De ki lehetett az a Tolvaj Miklós, kit takarhat a Mík és Bala név, és nem utolsósorban, ki az a titokzatos tulajdonos, akinek csak monogramját találjuk a könyvben? Ez az ember volt az, aki bejegyezte neve fölé, hogy a Campian-kötetet Forgách Ferenc veszprémi püspöktől kapta 1593. november 25-én egy vacsora során. Írásmódja alázatos, nem nemesre vall. Talán egy alacsonyabb beosztású papot rejtenek a betűk, akit Forgách azzal bízott meg, hogy fordítsa vagy fordíttassa le magyarrá a könyvet.

Forgách Ferenc mellett testvére, Forgách Zsigmond is fontos szerepet játszik ebben

A szó veszélyes fegyver. Campian sem volt épp fegyvertelen e tekintetben, de ellenségei sem: könyvéért felakasztották, majd bolttestét brutális kegyetlenséggel meg is csonkították.

*Gerézy Rabán (1914–1968)
könyvtára özvegye ajándékaként került
az Eötvös Loránd Tudományegyetemre.*

a történetben. Ő az, aki elvette feleségül Losonczy Annát, Balassi Júliáját, ő az, akinek Dobokay a magyar fordítást ajánlotta, és aki mindemellett finanszírozta magát a kiadást is. Forgách Zsigmond a kiadás előtt nem sokkal katolizált, amiben maga Pázmány Péter működött közre. Ráadásul Pázmány és Dobokay rendtársak és barátok voltak. A Balassi és Forgách Zsigmond nevével fémjelzett kötettől nagy sikert reméltek. A fáma szerint a két jezsuita épp azért halogatta Balassi halála után tizenkét évig e munka kiadását, mert Forgách Zsigmondot várták, hogy neve és befolyása a katolikus egyházat, és személy szerint az ő munkáikat támogassa.

BALASSI BÁLINT FORDÍTÁSA ÉS A LATIN KÖNYVECSKE

Balassi a fent említett könyvajándékozás dátuma után fél évvel, 1594 májusában hősi halált halt Esztergom ostrománál. Hagyatékában már ott lapult Campian művének befejezetlen fordítása. Sajnos a kézirat nem maradt ránk, vagy lappang valahol, de az előkerült kötet és Balassi fordítása között szoros, nyilvánvaló kapcsolat van, így ez a könyvecske önmagában is számos kérdést tisztázhat.

Könyvünk tartalomjegyzékébe és az első két fejezet vége mellé valaki tintával Balassi fordításából írt be részeket. Vajon miért? S miért csak ennyi jegyzet van a könyvben? Talán valaki a záró sorok segítségével ellenőrizte le, hogy Balassi valóban végig lefordította-e a fejezeteket. Hiszen a kezdő sorokat mindig könnyebb összevetni, a végével viszont nehezebb a helyzet. Ha feltevésünk igaz, akkor biztosra vehetjük azt is, hogy szűrőpróbaszerű összevetésre használták ezt a módszert. A jelek szerint az első két fejezet is elég volt, hogy a kézirat minőségét ellenőrizzék. A tartalomjegyzék vizsgálata hasonlóan sietős volt, ám az összevetés sikerrel járt, Balassi fordítása átment a rostán.

Azt szinte biztosan állíthatjuk, hogy Balassi fordítása során Campian művének

1592-es prágai kiadását használta. Nem kellene-e meglepődnünk ezután, hogy épp egy ez évi kiadás van a birtokunkban? Erről a bejegyzések alapján állíthatjuk, hogy Magyarországon volt abban az időben, mikor Balassi fordításán dolgozott. Talán a monogram tulajdonosa kölcsönözte vagy adta a költőnek a könyvet annak munkája során. Ha valóban Balassi kéziratával vetették össze a nyomtatott latin nyelvű kötetet, a két szövegnek egy időben

a jezsuita pedig elvihette a katolikus hitet védő munká fordításának elkészült részét. Történetünk és kis könyvünk útja azonban nem ér itt véget.

A VÉGZET ÚTJAI KIFÜRKÉSZHETETLENEK

Dobokay Sándor nem gondolhatta rögtön a mű befejezésére és kiadására, mert a Balassi halálát követő években Vágsellyén egy több mint négyszáz diákot oktató iskola

jutott el Nagyszombatba, majd Pozsonyba. Itt hajózták be a kollégium összes poggyászát a könyvtárral együtt.

Főszereplő könyvünkön, főleg a könyvet borító pergamenen jól látszik, hogy valamikor megázott. A borítás ráncos, ám sehol nem penészes, látszik rajta, hogy gondos kezek szakszerűen és gyorsan kiszáritották. Érdekes egybeesés, hogy Dobokay az említett dunai út során hajótörést szenvedett, de szerencsére vele

Balassi 1593-ban és 1594-ben részt vett egy török ellen indított hadjáratban, az ún. „bosszú bábortában”. 1594. május 19-én egy roham közben egy ágyúgolyó mindkét combját szétromcsolta. Ő nem engedte meg az orvosoknak az életmentő amputációt, így sok vért veszített, és végül vérmérgezést is kapott. Május 30-án bosszas szenvedés után hunyt el. Utoljára a jezsuita Dodokay Sándor beszélt vele a halálos ágyánál. Halála és fordításának megjelenése között tizenkét esztendő telt el.

egy helyen kellett lennie. És ha kiadás céljával történt ez, miért ne feltételezhetnénk, hogy ez Dobokay jelenlétében történt. Az összevetés után pedig a kéziratot és talán a könyvet is magával vitte Dobokay. Vagyis a költő barátja, Rimay megkapta a verseket,

összes gondja a nyakába szakadt. A Bocskai-szabadságharc alatt elődjéhez, Campianhoz hasonlóan többször csodával határos módon menekült meg attól, hogy elfogják, ám a török és tatár segédcsapatokkal megerősített hajdúk elől elmenekült. Úttalan utakon

együtt a könyvtár nagy részét is sikerült kimenteni. A Bécsbe tartó hajón talán ott volt Balassi kézírata, és miért ne lehetett volna ott kis kötetünk is?

A könyv magyar fordítását végül Bécsben adták ki 1606-ban, majd 1607-ben. Ebből a

két kiadásból összesen három példány maradt fenn, és az egyetlen 1606-ból megmaradt kötet egyik első levele hiányzik. A magyar kiadások szövege megegyezik a latin nyelvű könyvünkbe kézzel beleírt sorokkal. Ha valóban Balassi fordításával vetette össze valaki az eredetit, ez a tény sok kérdésre választ adhat. Így például a kézzel is beírt tollas vitézek megnevezést, mely Campian szövegében bodorított hajú piperkőcöket jelentett, ezek szerint Balassi tette a szövegbe, nem Dobokay csempészte bele valami ócsárló megnevezés helyére. Balassi talán így próbálta szövegébe átültetni és a magyar viszonyokhoz idomítani Campian harcias hangvételét, hogy vitézeit és a nemeseket is meggyőzhesse a maga és a katolikus egyház igazáról. Ezért a magyarok számára jobban elképzelhető ellenség képét csempészte be az egyetemi piperkőcök helyére.

Balassi az európai trendet követte azáltal, hogy valamilyen titkos indíttatás vagy megbízás miatt utolsó munkájaként egy jezsuita vértanú művét kezdte el fordítani. És szerencsés véletlen, hogy a magyar

reneszánsz egyik legfontosabb íróegyéniségének korai utóéletéhez e történet során szintén egy jezsuita járult hozzá. Vagyis nem csupán azért értékes számunkra e könyv, mert végre a rengeteg eltűnt forrásunk, lappangó könyvünk között egy szerencsésen előkerült kötetéről is tudósíthatunk, hanem azért is, mert reményeink szerint Campian művének e példánya a magyar kiadás történetének megfejtéséhez is kulcsot adhat.

Bizonyos tények, így a Balassi által használt, és a kezünkben lévő kötet kiadási évének egyezése, a furcsa szövegösszevetés vagy a megázott pergamenborítás azt sugallja, hogy még alaposabb vizsgálattal bebizonyíthatjuk, hogy ez a könyv Dobokay tulajdonában volt, és mielőtt hozzá került volna, fordítása elkészítéséhez ezt a könyvet használta Balassi Bálint.

Szöveg: Lovas Borbála, fotók: Raymundus